Jójárt Borbála Gyöngyi – Prof. Dr. Vókó György

A belga börtönök népességének alakulása és ennek társadalmi-gazdasági okai 1830-tól napjainkig[1]

A belga tudósokban számos kérdés merült fel, amikor magyarázatot s megoldást kerestek a hazai börtönök népességének kiugró növekedésére. Belgiumban a fogvatartottak átlagos létszáma, amely 1991-ben még el sem érte el a 6000 főt, több mint 8000 főre nőtt, és 1998-ban átlépte a 8500-as csúcsot. A 7 év alatti közel 30%-os növekedés a közelmúltban, a „Dutroux-ügy" hatására még intenzívebbé vált.

A dilemmák a következők: az új büntetés-végrehajtási intézetek létrehozása számottevő költségekkel jár, az emberi jogok tiszteletben tartásának vonatkozásában a túlnépesedés által előidézett börtönkörülményeket sokan, több mint nyugtalanítónak tartják. Büntetéspolitikai szempontból: az új, alternatívnak mondott intézkedések bevezetése a veszélyes bűnelkövetők arányát Belgiumban is, más országokéhoz hasonlóan, a börtönnépességen belül jelentősen megnövelte. Ha elfogadjuk azt, hogy egy nemzet demokratikus jellegét a börtönbüntetések mérsékelt használatával mérhetjük, akkor az utóbbi évek tartós növekedése alapvető társadalmi kérdéseket vet fel.

Bevezetés: a bűnelkövetés és a büntetés összefüggései

A bűnelkövetés és a büntetés két különböző jelenség. Ha feltesszük magunknak a kérdést: miért változik, növekszik vagy csökken a börtönök népessége, az első – mélyen begyökeresedett – válasz szerint a fogvatartottak számának növekedése vagy csökkenése a bűnözés növekedésétől vagy csökkenésétől függ. Ebben az esetben a bűnelkövetés és a büntetés fogalma szétválaszthatatlanul egyesül, s a Dario Melossi által a jogi szillogizmus modelljének nevezett jelenséggel találjuk szemben magunkat. Ez egy háromlépéses, következtető, tisztán formális érvelésen alapszik: a törvény meghatároz egy szankciót egy törvénysértésként definiált tett esetére (fő premissza), a törvénysértést elkövetik (második premissza), a szankció a törvénysértés következménye, tehát a szankciók változatai kizárólag az elkövetett törvénysértések folyományai (konklúzió)[2].

Régre visszanyúló kriminológiai tapasztalatok mutatják, hogy a büntetést a bűnözéstől független önálló jelenségnek kell tekintenünk, hogy a bűnelkövetés-büntetés összekötését el kell utasítanunk. Az, amit bűnelkövetésnek nevezünk, mindenekelőtt egy definíció eredménye, a törvények,

1 Ez a munka közvetlenül egy doktori értekezés munkahipotéziseire és eredményeire épül. További információk: Charlotte Vanneste, Les chiffres de prison de 1830 é 1995 – Des mécanismes économiques á leur traduction pénale, Université Catholique de Louvain, 1997, „Déviance et Société", Harmattan.

2 Dario Melossi: „An introduction: Fifty years later, punishment and social sructure", in Comparative Analysis, Cotemporary Crisis, 1989, 13, 311-326.

amelyek meghatározzák és szabályozzák, sem nem egyetemesek, sem nem örökké tartóak; „ugyanazon hatalmi viszonyoknak alávetett társadalmi képződmények, mint a többi társadalmi képződmény"[3]. Ily módon egy bizonyos magatartás bűncselekménnyé nyilvánítása különösen viszonylagos jelenség, különösen akkor, ha azt évtizedeken át vizsgáljuk. (Például a csavargás sokáig büntetendő cselekmény volt, míg 1993-ban el nem tűnt a belga Büntető Törvénykönyvből.)

Az, hogy egy bűncselekmény elkövetője végül a büntetés-végrehajtási rendszerbe kerüle, hosszú mechanizmus eredménye, s ezt a folyamatot számos tényező befolyásolja.

Először is kérdéses, hogy egy adott bűncselekmény „láthatóvá válik" vagy látens marad. A bűncselekmény természete, lezajlásának körülményei, a földrajzi vagy társadalmi helyszín mind olyan elemek, amelyek meghatározzák, hogy az esemény a nyilvánosság előtt lelepleződik-e.[4] Maga az áldozat is részt vehet a cselekmény eltusolásában, mert képtelen elmondani azt, vagy mert el akarja kerülni a feljelentés lehetséges következményeit[5].

Egy ügy elindításakor a büntető igazságszolgáltatás rendszere nem mindig egyenletesen fogadókész. Az ügyekkel először foglalkozó, az azokat elindító szakemberek intézkedő képessége sokszor szervezeti-szerkezeti határok közé szorul. Például, ha túl nagy mennyiségű ügy gyűlik össze, az ügymenet lelassul. Szakmai gondolkodásmód is befolyásolhatja az ügyek menetét. (A rendőrség például általában kiemelten kezeli azokat az ügyeket, amelyeket ő maga kezdeményezett.)

Ezekből a mechanizmusokból az következik, hogy az ügyészségi és a bírósági statisztika számadatai nem tekinthetők a bűnelkövetés tényleges mérőszámainak, hanem a büntető igazságszolgáltatási rendszer elé utalt s az általa kezdeményezett ügymennyiség kezelésének mennyiségét mutatják.

Az ügytömegnek csak egy bizonyos része jut keresztül a különböző „szűrőkön" és ezen szintek – bűnüldözés, nyomozás, ítélethozatal, büntetés-végrehajtás – mindegyikén a jogi keretek nagy működési szabadságot biztosítanak kisebb vagy nagyobb súlyú döntések hozatalára. Végső soron tehát a börtönpopuláció viszonylatában messze nem a „bűnelkövetés" jelenségének visszatükröződése, hanem a „büntetés" jelenségének kifejeződése valósul meg.

Büntetés és gazdaság

Mivel a bűnelkövetés-büntetés viszonyának szűk keretei között nem adható meg a magyarázat, így a kérdést szélesebb – gazdasági, politikai és szociális – keretek közé kell helyeznünk. A 1970-es években Nyugat-Európában kibontakozott kriminológiai kutatások egyszerre fejlesztették ki elméleti és statisztikai úton is a következő feltételezést: a gazdasági változások és a bűnüldözés szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

Georg Rusche és Otto Kirchheimer[6] német társadalomtudósok voltak az elsők, akik kidolgozták a büntetés gazdasági elméletének alapjait. Alapvető tételük szerint: minden társada-

3 Pierre Landreville: „Acteur social et création de la loi", in Acteur social et délinquance. Une grille de lecture du système de justice pénale, Mardaga, 1990, 191-206.

4 Philippe Robert rámutat, hogy ugyanaz az agresszió kisebb visszhanggal jár egy elszigetelt városban, mint egy lakótelepen, és hogy kevésbé feltűnő számítástechnikai csalással eltulajdonítani százezer frankot, mint fegyveres rablással.

5 Főleg igaz ez a szexuális visszaélések áldozatainak az esetében.

6 Közös művük: Punishment and social structure. Első megjelenés: New York, Russeld and Russel, 1939.

lom megkísérel olyan büntetési módszereket feltalálni, amelyek megfelelnek termelési viszonyainak. Jóval később Melossi és Pavarini[7], előttük Foucault[8] alkotta meg a „fegyelem" – mint szervező elv – fogalmát a börtönmunka vonatkozásában. Garland[9] folytatta és továbbfejlesztette nézeteiket – a brit büntetés-végrehajtási intézetek történelmi vizsgálata alapján – ,s a „szociális-büntető komplexumot" a kényszerítő módszerek piramisaként definiálta, melynek csúcsán a börtön áll, az elrettentés végső intézményeként.

Az említett szerzők mindazonáltal nem adtak magyarázatot arra, hogyan jutunk el a gazdasági követelményektől a büntetőjogi döntésekig. Ha van is kapocs a gazdaság és a börtön között, akkor is nyilvánvaló – mondja Melossi –, hogy „a gazdaság nem építi fel a börtönöket, és nem mondja ki az ítéleteket"[10]. Ez vezet el bennünket a tudományos magyarázat mezején egy harmadik mozzanathoz.

Melossi szerint minden társadalomban a társadalmi viszonyok szervezését egy bizonyos világszemléletnek – a hegemóniának – a felsőbbsége támasztja alá, és amikor ezt a világszemléletet valami fenyegeti, a törvényhez fordulnak a hatalom megerősítésére[11]. Erre már Durkheim is rávilágított, amikor azt írta, hogy a büntető törvényszéknek különleges eszköz van a kezében: amikor a társadalmi viszonyokat törés fenyegeti, a figyelmet a bűnös kijelölésével egy marginális problémára tudja irányítani.

Hogyan jelenik meg ez a büntetőbíróság működésében? Melossi szerint – aki a nyelv alapvető szerepét helyezi előtérbe – egy diszkurzív lánc jön létre a társadalmi viszonyok észszerűsítésének módjai és azon „szókészletek" között, amelyek útján a társadalmi ellenőrzést végző személyek számot adhatnak döntéseikről. A „büntetőjogi indoklási szókészletek" alkotják tehát a gazdaságban és a büntetés-végrehajtásban bekövetkező változások között fellépő változót. Melossi feltételezi, hogy ez a szóhasználat változik a gazdasági ciklusok függvényében. Gazdaságilag nehéz időkben „morális pánikhangulat" alakul ki, s a diszkurzív lánc szigorúbb stílust vesz fel, amely a büntetés általános szigorodásához vezet.

Ebben a folyamatban nagyon fontos szerepet tulajdonítanak a „morális elitnek", azaz a társadalmi problémák felismerésére felhatalmazott személyeknek. Ők általában azokra a helyzetekre reagálnak, amelyeket veszélyesnek ítélnek azokra a politikai, társadalmi-gazdasági és kulturális rendszerekre, amelyek a saját hegemóniájuk védelméhez és növeléséhez szükségesek.

Ez a fajta magyarázat majdnem úgy fest, mint egy összeesküvés-elmélet, és nem nagyon tűnik valószínűnek. Frissebb kutatások[12] arra mutatnak, hogy a büntetések szigorításának fo-

7 Dario Melossi – Massimo Pavarini: The prison and the factory: origins of the penitentiary system, Basingstroke, Macmillan, 1981.

8 Michel Foucault: Surveiller et punir: Naissance de la prison, Paris, Gallimard, 1975.

9 David Garland: Punishment and welfare: a history of penal strategies, London, Gower, 1985.

10 Dario Melossi: "Punishment and social action: changing vocabularies of punitive motive within a political business cycle", in Current Perspectives of Social Theory, 1985, 6, 169-197.

11 Erről a témáról bővebben ld. Colin Sumner: Censure, politics and criminal justice, Philadelphia, Open University Press, 1990.

12 Thierry Godefroy – Bernard Laffargue – Maria Caceres: Nouveau modele d'emploi, nouvelle économie répressive?, Groupe Européen de Recherches sur les Normativités et Centre d'Etudes Sociologiques du Droit et des Institutions Pénales, Paris, 1997.

lyamata inkább a gazdasági és társadalmi veszélyek kezelésére való képtelenségre utal, mintsem egy valódi racionalitásra, mely egy kidolgozott tervet tételezne fel. Ehhez az ideológiailag sarkított értelmezéshez hozzáadódik egy olyan olvasat, amely a gazdasági bizonytalanság kezelésének a társadalmi szférából a büntetőjogiba való átcsúszását mutatja[13]. A „bizonytalanságérzet" tehát a gazdasági bizonytalanság és a megnövekedett büntetés iránti igény összekötő láncszemeként jelenik meg.

A büntetés és gazdaság összefüggéséről alkotott fenti nézeteket is figyelembe vették abban a nagyszabású munkában, amelyben a belga börtönök népességét 1830-tól napjainkig vizsgálta.

Börtönstatisztikai adatok – egy 165 évet felölelő vizsgálat

A kutatást földrajzilag és időben is behatárolta Belgium története az 1830-as születésétől napjainkig. A statisztikai vizsgálathoz felhasznált változók kétfélék voltak: egyik csoportjuk a büntető igazságszolgáltatás rendszeréből, másikuk – a külső változók – a gazdasági szférából származott.

Más, olyan államokhoz képest, ahol a gazdaság és a büntetés kapcsolatának elméletét statisztikailag is alátámasztották, Belgiumnak az a sajátossága, hogy előzőleg semmilyen teljes, szisztematikus munka nem létezett a büntetés-végrehajtás hosszabb tartamú működésére vonatkozóan. Így az alapadatok összegyűjtése és létrehozása kétségtelenül komolyabb része volt a munkának, mint más hasonló kutatások esetében.

A statisztikai sorok egy koherens halmazzá szervezésénél számos nehézség merült fel, például a források szétszórtsága, a statisztikai kategóriák változó meghatározásai, a büntető igazságszolgáltatási rendszernek különböző állomásai közötti mértékegységek változása, az adatok megbízhatóságának újraértékelése ezek külső-belső koherenciájának vizsgálata során.

Ha ezen különféle szempontok részletezését mellőzzük is, fontos kiemelni, milyen hiányosságok járnak együtt óhatatlanul a hasonló rekonstrukciókkal. Ezért jobb a statisztikákat csak jeleknek tekinteni, amelyek egy bizonyos valószínűséggel mutatják egy jelenség fejlődését, s nem tökéletesen pontos méréseknek. El kell kerülni a „számadat" hibás alkalmazását, a kutatónak azt az adatok együttesében kell elhelyeznie ahhoz, hogy először is jól megragadhassák a jelentését, majd kiszűrhessék a hibás befolyásokat, hogy végül a kiemelkedő tendenciákra következtethessenek. Nem óv meg az adathalmazban való hibázás vagy torzítás veszélyétől az, ha a hosszú statisztikai sorokat hosszú távra alkotják meg. Előnye viszont az, hogy megnöveli a valószínűségét annak, hogy biztos tendenciákat tudnak megfigyelni egy nagyobb számhalmazon.

A büntetőjogi változók meghatározásával az volt a céljuk a belga kutatóknak, hogy a büntetőjogi rendszer dinamikáját behatóan tanulmányozhassák, és hogy az – mint egy nagyobb egység alrendszere – összevethető legyen a jelentős gazdasági mutatókkal. Ezért őriztek meg mutatókat a büntető-igazságszolgáltatási rendszer működésének minden alapvető fontosságú szakaszából.

A munka során időbeli sorozatokat alkottak a következők alapján:

13 Loic Wacquant mutat rá az Egyesült Államok börtönnépességének ugrásszerű növekedése kapcsán, hogyan változik a bűnelkövetés politikai média-felhasználása. (Ld. A nyomor börtönei. A „zéró tolerancia" világméretű terjedése. Bp. Helikon Kiadó. 2001.)

– az ügyészségekhez eljuttatott ügyek statisztikái (számos, nagyon változatos természetű bűncselekményekre vonatkozó panasz, feljelentés és jegyzőkönyv válogatás nélkül);
– az ügyészség által kivizsgált ügyek statisztikái, amelyek így az ügyészség által lefolytatott első szűrés termékeinek tekinthetők;
– a büntetőügyekben ítélő bíróságok „bejáratánál" készített statisztikák (számos olyan ügy, illetve gyanúsított, vádolt személy, amelyek/akik ügyében a büntetőügyekben ítélő bíróság intézkedett);
– a büntetőügyekben ítélő bíróságok „kijáratánál" készített statisztikák (az ítéletek, a lehetséges mértékben a természetük és súlyosságuk szerinti bontásban);
– és végül a büntetés-végrehajtó intézetek népességére vonatkozó statisztikák, külön kezelve a börtönbe és a kifejezetten csavargóknak, koldusoknak szánt létesítményekbe zárt személyeket, illetve a kiskorú elítélteket.

Végül, ami a gazdasági változókat illeti, az alkalmazott módszer eltért a más ilyen típusú munkákban alkalmazottól, amelyek csak egy változót használnak hosszú időtartamra vetítve. A gazdasági struktúrák és szabályok változnak, és a belőlük eredő számadatok – mint például az árakra, a bérekre vagy a munkanélküliségre vonatkozóak – nem összehasonlíthatóak egy másfél évszázados időintervallumon keresztül. Ezért volt alapvető fontosságú, hogy ne „fetisizáljanak" egy mutatószámot, hanem helyezzék el egy olyan halmazban, ahol értelmet kap. Ebben a munkában Belgium gazdaságtörténetének és társadalom-történetének vizsgálata alapján választották ki a megfelelő mutatókat.

Egy kettős eljárást kellett alkalmazniuk: egy regressziós tendenciavizsgálatot, amely hosszú távú információkat szolgáltat, és a rövid távú változások közötti összefüggésekre vonatkozó regressziót (átlagot 3 évre számítva), ahol ez a tendencia kiküszöbölődik.

A büntető igazságszolgáltatás rendszerének belső alakító folyamatai

Először a büntető igazságszolgáltatás rendszerének belső változóit vizsgálták meg oly módon, hogy ebből a külső hatásoktól független folyamatokat meghatározhassák. Az első vizsgálatokból lényegében két fontos szempont és következtetés eredt.

(a) A büntető igazságszolgáltatás rendszerének bejáratánál és kijáratánál mért számadatok összevetésénél:

Az első következtetés a büntető igazságszolgáltatás rendszerének bejáratánál és kijáratánál mért adatok alakulásának egymástól való függetlenségére világított rá. Az ügyészségekhez eljuttatott ügyek számának exponenciális növekedése ugyanis élesen különbözött a börtönben fogva tartott emberek számának alakulásától.

(b) A súlyos büntetések aránya:

A második következtetés a legsúlyosabb ítéletek különösen nagy súlyára mutatott rá – mint a fogvatartott személyek lélekszámát magyarázó fontos változóra. A regresszió-analízis azt mutatta ki, hogy a legsúlyosabb ítéletek szintjén bekövetkező változások a börtön népesség változásainak 90%-át magyarázzák. Ennek a munkának ez volt az egyik legmeglepőbb eredménye, főként, ha figyelembe vesszük ezeknek a büntetéseknek a csekély számát, amely a priori lecsökkentette egy jelentős korreláció valószínűségét.

Büntetés-végrehajtás és gazdasági bizonytalanság

A büntetés és a gazdaság viszonyának vizsgálatához a hosszú gazdasági ciklusok elmélete szolgált hivatkozási alapul. Ez az elmélet a 20-30 éves tartós növekedési periódusokat követő hasonló tartamú hanyatló periódusok rendszeres váltakozásának feltételezéséből indul ki. A „Kondratyev-ciklusok", amelyek nevüket a kidolgozójukról kapták, a legtöbb gazdaságtörténeti munka keretéül szolgálnak.

A statisztika egyik fontos adatsora a belga börtönökben fogva tartott napi átlagos népességszámot mutatja. Ez a kategória megkülönböztetés nélkül magában foglalja az elítélt és az előzetes letartóztatásban levő, illetve valamilyen más biztonsági intézkedésnek alávetett személyeket. A második világháború után kollaborációért elítélteket – az ún. „inciviques"-kat – külön kezelték. Számottevő tömegük (1945-ben közel 52000, 1946-ban 26000, 1947-ben 20168, 1948-ban 12521) „elnyomta" volna az ezen a rövid, kivételes időszakon kívül történt változásokat.

Belgiumban 1891-ig szegényházakat tartottak fenn, ahol a csavargók egy biztonsági időszakot töltöttek el, mely során számba vették bűnüket, amelyért a büntetést a börtönben kellett letölteniük. 1891-től már csak egyféle biztonsági intézkedés volt lehetséges (kivéve egyes „különleges csavargáskori bűncselekményeket"), de a biztonsági időszak tartama jelentősen meghosszabbodott. Ettől fogva megkülönböztették a munkaképes koldusok, csavargók, iszákosok stb. befogadására a szegényházakat a „menedékházaktól", ahol a fenti kategóriákba sorolható, de dolgozni nem tudó, beteg személyek ellátása történt.

A statisztika elkészítése során a kiskorú elítéltek számára fenntartott intézetek, illetve az elmebetegeknek vagy szellemi sérülteknek szánt intézetekben elzárt személyek számát illetően is alkottak adatsorokat.

A börtönökben, illetve a koldusok és csavargók számára létrehozott intézményekben fogvatartott személyek számának változásában számottevő töréseket tapasztaltak, amelyek összevethetők voltak a gazdasági ciklusok által meghatározott választóvonalakkal. A kettő összeütköztetése és a minden alkalommal a korszaktól függő, egyértelmű gazdasági-társadalmi racionalitásokra utaló gazdasági mutatók változása ösztönözte a kutatókat arra, hogy a vizsgálatot négy egymást követő periódusra vonatkoztatva végezzék el. Az egyes gazdasági és büntetés-végrehajtási mutatók között így észlelt összefüggések kimutatták, hogy a történelem során a büntetések mennyisége mindig egy különálló társadalmi-gazdasági logikától függött.

Első korszak: 1830-1872

Az első vizsgált periódus makrogazdasági szinten a Kondratyev-ciklusok két fázisát fedi le: egy kb. 1848-ig tartó recessziós fázist, amely Belgiumban a burgonyavész, a gabonahiány és a textilipar strukturális válsága által együttesen kiváltott gazdasági válság tetőpontja; majd egy fellendülési és virágzási fázist, amely a csúcsát 1872 körül érte el.

A gazdaságtörténeti elemzésekből kitűnt, hogy a búza árának változása ebben a periódusban a gazdasági helyzet alapvető jelentőségű mutatója volt. Ekkor a belga gazdaságban, ha egyre nőtt is az ipar szerepe, ez még mindig alapvetően a mezőgazdasági szektortól függött. A mezőgazdasági termelés elégtelensége közvetlenül megmutatkozott a búza árának emelkedésében, és közvetetten befolyásolta a gazdaság összes többi területét. Ernest Labrousse így írja le a fo-

lyamatot: „A mezőgazdasági alultermelési válság az iparcikkek alulfogyasztásához vezet, és elindítja a viszonylagos ipari túltermelési válságot. A vidéken megszületett válság eléri a várost, a manufaktúrákat, és visszahat a falukra is olyan mértékben, amennyire azokat az ipari gazdasághoz köti az otthoni munka. A textiltermelés sokkal kisebb (...) az árak elkezdenek csökkenni (...), a jövedelem mutatói lezuhannak. A foglalkoztatás összeomlik, legalább olyan mértékben, mint a megtermelt mennyiség. A munkás helyzete rosszabbnak tűnik, mint a napszámosé, mert a munkanélküliség mélyebb és a jövedelmi mutatók mozgása sokkal nagyobb. Ezzel egy időben a kenyér ára 50, illetve 100%-kal emelkedik. A városok vásárlóerejének csökkenése szintén hozzájárul az iparcikkek fogyasztásának csökkenéséhez. A válság a válságból táplálkozik. A városi kereskedelem egésze megszenvedi a helyzetet (...) A munkanélküliség miatt elnéptelenednek a nagyvárosok és benépesednek koldusokkal, mert ott nagyobb az alamizsnaadási hajlandóság (...) Az éjjeli szállással nem rendelkező, a városba nyomuló népesség nem pótolja a háztulajdonosok számára a munkásnépesség elvándorlását. Az ingatlanvagyon jövedelme csökkenti az építkezéseket, így ezek lelassulnak (...) Általános a gazdasági hátramenet, a nyereség minden ipari szektorban elvész. Minden szakmában a bérek a lehető legalacsonyabbak, és a kenyér ára a lehető legmagasabb". (Influence du mouvement des prix et des revenus sur les événents, Histoire économique, XVIIe-XXe siécles. Larousse. 1992, 181.)

Az erről a periódusról rendelkezésre álló gazdasági mutatók alátámasztják a búzaár stratégiai fontosságát. A teljes fogyasztásnak döntő hányadát tette ki az alapvető élelmiszerfogyasztás. A vásárlóerő változásait jobban meghatározzák a rajta megvehetők árának eltérései, mint a valóban kézhez kapott összeg változásai. Valójában semmilyen mechanizmus nem létezik a béreknek a megélhetés költségeihez való igazítására. A búza árának növekedései tehát közvetlenül befolyásolták a gazdasági bizonytalanság mértékét, mind a gazdaságot és politikát irányító birtokos osztály, mind azon néprétegnek a számára, amelyet a búza ára közvetlenül érintett mind az alapvető élelmiszer fogyasztásában.

Ugyan a belga állam egy nagyon erősen szociális szempontú forradalom nyomán született, de az alkotmányából kifolyólag főleg egy nagyon szűk, a választójogi cenzus által körülhatárolt réteg államává vált, amelyben így a magántulajdon és a politikai hatalom együtt járt.

Az ipar fellendülésével a gazdasági liberalizmus minden elméletet áthatott, egy kettős erőviszonyt létrehozva az ipari szabadság javára. A joggyakorlás a birtokos osztályok kezében lévő monopólium alá tartozott. Ennek egyik legfontosabb jele az esküdtszékek összetétele volt, amelyet a befizetett adók mértéke határozott meg.

A büntetés-végrehajtási és gazdasági mutatók vizsgálata során különlegesen szignifikáns összefüggés mutatkozott a gazdasági helyzet romlását jelző búzaár-emelkedés és a fogvatartottak számának növekedése között, akár figyelembe vesszük a szegényházak népességét, akár nem. Belgium történetének első negyven évében a vizsgálat így egy olyan összefüggést bizonyított, amelyben a büntetés-végrehajtás a gazdasági helyzet közvetlen és fordított képét mutatta, s amelyet semmilyen szociális szabályozás sem befolyásolt.

Második periódus: 1873-1914

A második vizsgált periódus 1872 körül kezdődik. Két egymást követő fázist fed le: a „nagy süllyedés" és az 1896-tól az első világháborúig tartó gazdasági növekedés időszakát.

A fogvatartottak számának mozgása újra a gazdasági ciklusok ellentételezéseként jelenik meg. A börtönökben és csavargók számára üzemeltetett létesítményekben fogva tartott népesség száma 1895-ben érte el a „csúcsot", ez egy éven belül van a gazdasági ciklusban megfigyelt „mélyponttól". A vizsgálat tehát valóban alátámasztotta a gazdaság és a büntetés korábban vázolt összefüggésének meglétét.

Mindazonáltal a gazdaságtörténeti tanulságok arra ösztökélték a kutatókat, hogy az addig használtaktól eltérő, stratégiai mutatókat alkalmazzanak. Az ipar a gazdaságon belül valóban egyre nagyobb szerephez jutott ebben az időszakban, a gabonaimport-politika erősen befolyásolta a gabonaárakat, és az ipari termelés szolgált cserealapként a behozatalért. A belga iparon belül a szénbányászat volt vezető szerepben, és a kőszén ára jelentette a gazdasági helyzet legfontosabb mérőszámát.

A statisztikai vizsgálatból egy különösen szignifikáns összefüggés tűnik ki a kőszénárak változásai és az elzárt népesség – beleértve a csavargók számára létesített intézmények lakóit is – összességének módosulásai között. A gazdaság és a büntetés-végrehajtás összefüggését ez alátámasztotta, de a vizsgálat egy másfajta elrendezést is kimutatott a gazdaság és a büntetés-végrehajtás között, amelyben nagy súllyal vett részt a csavargás elnyomása.

Belgium történetének ebben az időszakában előtérbe került a szociális kérdés rendezése, az erőforrások újrafelosztását követelő mozgalom szerveződött és ez erőszakos formában nyilvánult meg az 1886-os eseményekben. Ekkor a belga hatóságok a moralizáció módszerét alkalmazták: a szegénység és a csavargás kérdését, amely objektíven gazdasági kérdés, erkölcsi megítélés alá tartozó, és onnan a büntetés-végrehajtás szférájába helyezték[14].

Az államilag támogatott szabadság elvének alapján a „paternalista állam" által alkalmazott stratégia támogatta a jövőre való felkészülésre irányuló személyes erőfeszítéseket, de semmilyen módon nem ismerte el a szociális jog létezését. Ennek a módszernek a fő eleme a takarékosságra való ösztönzés volt. A szociális segélynyújtást a jövőre való egyéni készülésnek rendelték alá, amelyet szigorúan felügyeltek. A takarékosság mellőzését amoralitásnak tekintették, és a társadalomból való kizárással büntették. A csavargás visszaszorítása így mint egy szegregációs folyamat végeredménye jelent meg. A „csavargók", és főleg azok, akiket állapotuk kialakulásában „bűnösnek" ítéltek – Belgiumban szegényházakba s nem menedékházakba zárták – egyre inkább célkeresztbe kerültek a gazdasági bizonytalanság növekedésével.

Harmadik periódus: a két világháború között

A harmadik tanulmányozott időszakot a két nagy világháború zárja közre. Ez az időszak a harmadik hosszú ciklus gazdasági hanyatlásának felel meg. A két megelőző periódusban felhozott példák alapján azt gondolhatnánk, hogy a két háború között a fogvatartotti népesség újra növekedett Belgiumban, de nem ez volt a helyzet. Ezt az időszakot valójában egy általános csökkenési tendencia jellemzi.

14 Erről a témáról bővebben: Michel Foucault – Françoise Tulkens: Généalogie de la défense sociale en Belgique, 1880-1914, Story-Scientia, Brüsszel, 1988.

Ennek a két évtizednek a gazdaságtörténete arra indította a kutatókat, hogy a modellbe egy új elemet helyezzenek. Mindaddig a modell közvetlen összefüggést mutatott ki a gazdasági helyzet, a globálisan elérhető erőforrások és a büntetés-végrehajtás működésének alakulása között. A két világháború között a gazdaság szabályai azonban alapvető átalakuláson mentek keresztül, amely ettől kezdve újfajta érvelést követelt.

Ez az átalakulás a bérhelyzet változására volt visszavezethető, amely két fő tényezőből tevődött össze. Az egyik a bérindexáció teljesen új elve: a bérek alakulása közvetlenül a megélhetés költségeinek alakulásától függött. A második döntő aspektus pedig a bér szociális összetevőjének megjelenése volt: a bér egy részét ettől kezdve balesetbiztosításra fordították egy szolidaritáson alapuló biztosítási mechanizmuson keresztül.

A két világháború közötti Belgiumban a hatalomgyakorlás sokkal szélesebb körű és demokratikusabb gyakorlata valósult meg, mint korábban. A szakszervezeti mozgalom számottevő térnyeréséből kifolyólag a szociális ellátás nagymértékben javult, az életszínvonal emelkedett. A lakosság gazdasági biztonsága számottevően megváltozott, mint azt később a fogyasztói társadalom kialakulásával látni fogjuk, főleg azzal, hogy nagyban kiterjedt az ellátás azokra a bérmunkásokra is, akik addig teljesen ki voltak belőle rekesztve.

Ezek a társadalmi-gazdasági változások szolgáltatják a kulcsot ahhoz, hogy a büntetések számának ekkor tapasztalható csökkenését megértsük. Jelentős összefüggés volt megfigyelhető a reálbérek ingadozásai és a bebörtönzések számának változásai között: a bérek növekedésének egy vele közvetlenül arányos börtönnépesség-csökkenés felelt meg. A gazdaság és büntetés-végrehajtás viszonya ugyanakkor bonyolultabbá vált. A gazdasági források összetevője már nem volt meghatározó ebben az intervallumban, mely egy hosszú recesszsiós időszakot jelentett, mégis a gazdasági biztonság paradox módon megnövekedett a megtermelt javak szélesebb körű és kiegyenlítettebb felosztása miatt.

Negyedik periódus: 1945-től napjainkig

A negyedik periódus, amely a háború után közvetlenül kezdődött és napjainkig tart, a fogyasztói társadalom és a „gondviselő állam" teljes kibontakozásával vette kezdetét Belgiumban. Ezután a kezdeti gazdasági növekedési fázis után az 1973-as év fordulópontot jelent. Az olajválsággal Belgium egy hosszú gazdasági recessziós szakaszba lépett.

Az erre a félszázadra vonatkozó kutatás a vizsgált gazdasági mutatók összessége közül egy jelentős összefüggést mutatott ki a munkanélküliségi ráta és a börtönök népessége között[15]. Ezt főleg az elmúlt tíz év támasztja alá, amely a munkanélküliség számottevő növekedésének időszaka.

A periódusra vonatkozó tanulmány rámutatott a bér-érzékeny társadalom megszületésének elsődleges szerepére, amely szélesebb körben osztja szét a gazdasági biztonságot. A munkanélküliség és a létminimumon élők számának változásai azonban alapvetően ekkor is hatással voltak a börtönnépesség számának ingadozásaira. Bizonyítékot

15 A kérdés ezen vonatkozásának elemzését ld. Luc Huyse – Steven Dhondt: Onverwerkt verleden, Collaboratie en represste in België 1942.-1952, Kritak, 1991.

szolgáltattak arra, hogy attól a pillanattól fogva, amikor a népesség egyre szélesebb rétegei kiesnek a „bérbiztonságból", a társadalom építménye megrepedhet.

Míg a munkanélküliségi ráta az első olajválság után röviddel, 1974-ben kezdett nyomasztani, a börtönnépesség növekedését igazán csak néhány évvel később, 1980-tól lehetett érzékelni.

Az 1983-tól 1990-ig fellendülési folyamat volt megfigyelhető a belga gazdaságban. A hivatalos munkanélküliségi statisztikák egy bizonyos javulást mutattak. Ezzel párhuzamosan az 1980-as években Belgiumban több politikai merénylet történt, a „hagyományos" vallon-flamand ellentét vagy egyes szélsőbaloldali szervezetek működéseként. Az események hatására egy parlamenti vizsgálóbizottságot hoztak létre, amely az 1990-ben leadott jelentésében rávilágított a különböző rendőri szervek működési és irányítási gondjaira, illetve a hiányzó központi egységes büntetőpolitikára. A politikai választ az 1990. június 5-ei, „Pünkösdi tervként" emlegetett kormány-nyilatkozat adta meg reformprogram formájában. Az Igazságügyi Minisztériumban egy, a büntetőpolitika kidolgozását szolgáló részleget hoztak létre, igaz csak 1994-ben, illetve megerősítették a Nemzeti Kriminalisztikai Intézet kriminológiai kutatóbázisát.

1990-ben új fordulat történt a gazdaságban: a növekedés lelassult, az állam újabb költségvetési szigorítások megtételére kényszerült. A munkanélküliség eközben tovább növekedett. A jelenség nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is súlyosbodott, ugyanis leginkább a tartós munkanélküliség növekedett.

Ebben a helyzetben az 1991-es törvényhozási választások váratlan emelkedést hoznak a szélsőjobboldal szavazatainak számában. A létbizonytalanság, a kábítószer-probléma, a bevándorlással kapcsolatos kérdések a politika égető kérdéseivé váltak. Az állam új intézkedések meghozatalába kezdett, amelyek másodlagos, a biztonsággal kapcsolatos hatásai egyre jelentősebbek lettek: az állam és a közösségek közötti biztonsági szerződésektől, a büntetőbíráskodás felgyorsításán keresztül, a megerősített biztonságú börtönkörletetek kialakításáig. Ezen intézkedések alapvetően a városi bűnözés visszaszorítását szolgálták, mindazonáltal az ország életében egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a biztonság és a veszélyesnek mondott társadalmi csoportok ellenőrzése.

A „Dutroux-ügyről" szóló munkájukban Yves Cartuyvels és Philippe Mary a következőképpen jellemezte ezt az időszakot „reform reformot követett, a rendőrségi gépezet és a büntetőbíráskodás a belga társadalom egyre központibb intézményeiként tűntek fel, így tanúskodva arról, hogy a társadalom többi mozgatóeleme képtelen betölteni a feladatát"[16].

1996 júniusában Stefaan De Clerck igazságügy-miniszter indítványozta a büntetőpolitika és a büntetés-végrehajtás reformját, amelyben – többek között a büntetés-végrehajtási intézetek túlzsúfoltsága miatt – a bebörtönzést kiváltó intézkedéseket részesítette előnyben, és egy „redukcionista" büntetőpolitika bevezetését javasolta. A tervezet aláhúzta az összes politikai párt felelősségét, illetve a társadalom és gazdaság átalakításának fontosságát. „A bűnelkövetés, a bizonytalanságérzet – jelentette ki a miniszter –

16 Yves Cartuyvels – Philippe Mary: "Crise de la justice: et au-delá?", in L'affaire Dutroux, la Belgique malade de son système, Bruxelles, Complexe Editon, 1997.

komplex társadalmi problémák következménye, amelyekre csak egy általános társadalmi és gazdasági reform adhatja meg a helyes válaszokat". Alig két hónappal később, 1996 augusztusában kitört a Dutroux-ügy, hatalmas politikai vihart kavarva és – túlzás nélkül állítható – morális válságot idézett elő.

Következtetések

Minden egyes periódusban a definiált stratégiai mutatók – felváltva – jelentős összefüggést mutattak a büntetés-végrehajtás mutatóival. A gazdasági biztonság és bizonytalanság változásainak mérőszámai a vizsgált korszakok mindegyikében hatással voltak a büntetés-végrehajtásra.

A két, először vizsgált időszakban a gazdasági bizonytalanság fokának változásait alapvetően az általánosan elérhető gazdasági tőke változásai határozták meg. Ebből főleg a birtokosi réteg vette ki a részét, aki ezzel együtt a politikai monopóliumot és – képviselet útján – a büntetőjogi monopóliumot is a kezében tartotta. A gazdasági bizonytalanság egy erősen polarizált társadalom keretei között nyilvánult meg. Az első világháború után a megtermelt társadalmi javakat a korábbihoz képest másképpen osztották szét, oly módon, hogy az egyre csökkenő kiindulási mennyiség ellenére a gazdasági biztonság paradox módon mégis növekedett, mert az elosztás kiegyensúlyozottabb volt. A gazdasági biztonság már nem csak a magántulajdonosi rétegek birtokában volt, hanem az ország lakosságának szélesebb rétegeit is érintette.

A 165 évre kiterjedő, a gazdaság és a büntetés összefüggéseit taglaló vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a társadalom által létrehozott gazdasági biztonság közvetlenül gyakorolt hatást a büntetés-végrehajtás mérőszámaira és fordított módon befolyásolta azokat. (Tehát, ha a gazdasági biztonság nőtt, a büntetés-végrehajtás fogvatartotti létszámadatai csökkentek.)

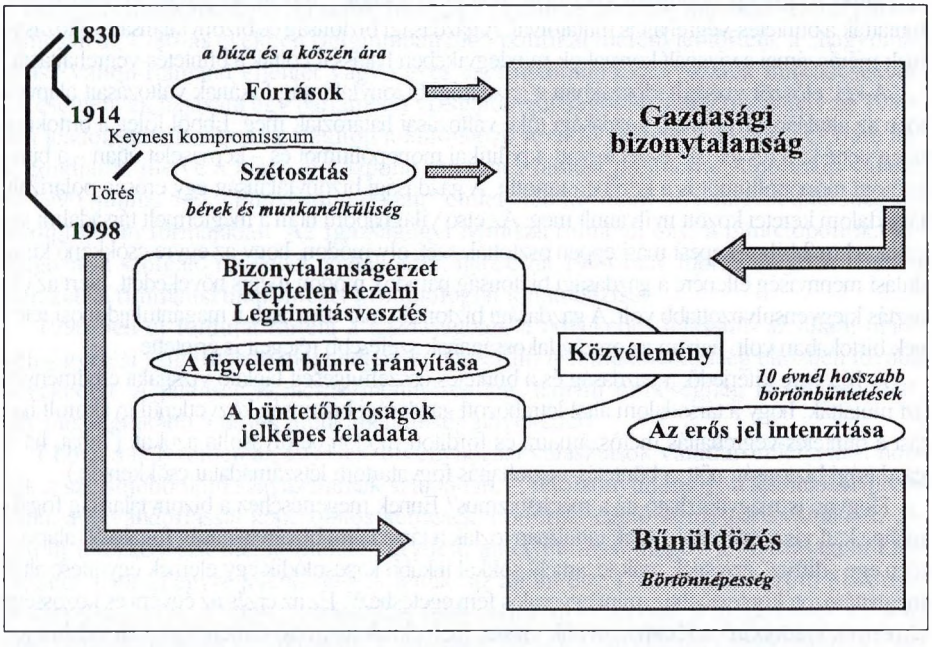
Hogyan is magyarázható ez a mechanizmus? Ennek megértéséhez a bizonytalanság fogalmához kell visszatérnünk. Akik tanulmányozták a társadalmi bizonytalanság fogalmát, alapvetően egy „diffúz" érzésnek írják le, amely sokkal inkább kapcsolódik egy elemek együttese által meghatározott kontextushoz, mint egy valós fenyegetéshez[17]. Ez az érzés az egyéni és közösségi élmények különböző szféráihoz nyúlik vissza, melyeknek alapvető dimenziója a társadalmi jólét, illetve annak hiánya. A bizonytalanság érzése így egy általános képzet, amely a társadalom számos hibájából épül fel és táplálkozik, és végül egyéni félelmek formájában nyilvánul meg. Ebben a folyamatban a bűnelkövetés egy kiemelt kikristályosodási pontnak tekinthető.

A bizonytalanság általános érzetét egy konkrét objektumra – a bűnelkövetésre – fókuszálva: a bűnözés az egyén szempontjából a társadalom olyan „zűrzavara", amely „rendért" kiált, rendbetételt igényel. Minden arra mutat, hogy a bírói hatalom látja el ezt a funkciót. Megalakul és törvényesíti magát, miközben megkülönbözteti a „jót" a „rossztól," megjelöl egy olyan jelenséget, amelyben meghatározható egy bűnös, s a figyelem elterelhető arról, hogy a bizonytalanság-érzet mélyebb forrásait képtelen kezelni a rendszer.

Ebben a folyamatban az államok és azok társadalmi elitje nem elhanyagolható szerepet játszanak. Hogy ez a szerep milyen eszközökkel nyilvánul meg, nem közömbös. Az állam törvényhozói, szabályozói és költségvetési döntéseivel hozzájárul az igazságszolgáltatási

17 Ld. S. Roche: Le sentiment d'insécurité, PUF, Sociologie d'aujourd'hui, Paris, 1993; H. Lagrange: La civité á l'épreuve – crime et sentiment d'insécurité, PUF, Sociologie d'aujourd'hui, Paris, 1995.

rendszer működéséhez, ezáltal csökkenti a gazdasági és társadalmi szabályozásban elkövetett hibák súlyát. Korunkban, a globalizáció korszakában a hatalmi központok elmozdulnak, az államok már nem rendelkeznek annyi lehetőséggel a történések befolyásolására, és így legitimitási gondokkal szembesülnek. Minden úgy zajlik, mintha az állam a társadalom alapvető szabályozása szintjén elszenvedett legitimitásvesztését a büntetőrendszeren keresztül kompenzálná egy jelképes újralegitimációval[18].

A Belgium történetének 165 évét lefedő statisztikai vizsgálat valóban megmutatta, hogy a gazdasági biztonság csökkenése a börtönök népességének növekedéséhez vezet, illetve ezzel ellentétesen: a gazdasági biztonság növekedése ugyanezen népesség csökkenését idézi elő. Ezen kívül a kutatás fontos eredménye az is, hogy az évszázados tendenciák szintjén a börtönnépesség legjobban a legsúlyosabb ítéletek által adott „erős jel" ingadozásaival mérhető. Ebből a két kapcsolódó megfigyelésből ered a büntetőrendszer szimbolikus funkciójának központi szerepe a gazdaság és a büntetés-végrehajtás között észlelhető összefüggésben: amikor a gazdasági biztonság lecsökken és semmilyen szociális kiegyensúlyozó intézkedés nem történik, a büntetőrendszernek kell segítenie a bajon, ideológiai funkciójának kifejtését fokozva.

Ez nem egy determinisztikus végkövetkeztetés, hanem inkább arra ösztönöz, hogy a börtönnépesség növekedésének kérdését a büntetőpolitika túl szűk kereteinek szétrobbantásával gondoljuk végig.

18 Guy Houchon: Propos optimistes d'un abolitionnisme morose", in Françoise Tulkens – Henry Bosly: La justice pénale et l'Europe, Bruxelles, Bruylant, 1996, 82.